

KARISTUSHINNANGUD

**Kokkuvõte Eesti elanike, politseinike,
prokuröride ja kohtunike karistushinnangutest**

2014

Mari-Liis Sööt ja Jako Salla (Justiitsministeerium), Jaan Ginter (Tartu Ülikool)

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Karistuse tüüp	5
2. Karistuse pikkus.....	7
3. Erinevused karistushinnangutes	9
4. Karistuse eesmärgid.....	13
Kokkuvõte	14
Kasutatud kirjandus	15

Sissejuhatus

Uuringu eesmärgist

Uuringu eesmärgiks on välja selgitada avalikkuse, kohtunike, prokuröride ja politseinike suhtumine karistustesse ja karistuste eesmärkidesse.

Rahvusvahelised uuringud on viidanud elanike ja kohtunike karistushinnangute erinevustele ning leidnud, et detailsem informatsioon juhtumi kohta ja süvenemine detailidesse, paremad teadmised kriminaalõigusest, väiksem vastutus, mida omistatakse kurjategijatele “kurjategijaks olemise” eest mahendavad karistushinnanguid (Keijser et al, 2007; Trembley et al, 1994). Käesolev uuring annab aimu erinevate gruppide karistushinnangute kohta võrdse infomatsiooni tingimustes (kõigil sama info sätte kohta).

Siiani on vähem uuritud politseinike ja prokuröride hinnanguid, kes puutuvad õigusrikkujatega vahetult kokku ning mõjutavad samuti karistuspoliitikat. Käesolevas uuringus võrreldakse erinevate professionaalide hinnanguid karistustele ja karistuse eesmärkidele, vaadatakse piirkondlikke erinevusi, samuti võrreldakse elanike hinnangute erinevusi professionaalide omadega jne.

Uuring võimaldab mõista tegureid, mis selgitavad karistushinnanguid ning selle läbi paremini kriminaalpoliitikat mõtestada ja juhtida. Professionaalide arusaamad mõjutavad karistuste rakendamist. Näiteks kohtunike usk kriminaalhooldussüsteemi määrab ära selle, kui palju kriminaalhooldussüsteemi karistuse alternatiivina kasutatakse (Roberts, 2011: 50). Elanike hinnangud mõjutavad karistusõigust näiteks läbi poliitikute tegevuse. Näiteks kui poliitikud tajuvad ühiskonnalt ootust karistuste karmistamisele, sunnib see neid ka vastavaid lubadusi andma ning vastavalt ka eelnõude osas hääletama, mis aga omakorda mõjutab karistuspoliitikat: seda, milliseid karistusi õigusrikkujatele määratakse. Seetõttu peaksid inimesed olema paremini informeeritud karistusest, täpsemalt erinevate karistuste negatiivsetest ja positiivsetest omadustest (Roberts & Hough, 2011: 3), mille selgitamiskohustus lasub eelkõige praktikutel.

Laiemalt on karistushinnanguid vaja uurida ka seetõttu, et hinnata õigussüsteemi legitiimsust.

Kui (karistus)otsuseid ei peeta õiglaseks, mida peegeldab suur lõhe elanike ja teiste gruppide hinnangute vahel, siis peegeldab see õigussüsteemi madalat legitiimsust. Kui aga usk õigussüsteemi on väike, on seaduserikkumine inimese jaoks õigustatum.

Uuringu metoodikast

Uuring viidi läbi kahel meetodil: Eesti elanikke uuriti näost-näku intervjuudel (üle 15-aastased Eesti elanikud, valim 501) ning kutsealade esindajaid veebiküsitlusega (küsimustikud saadeti kõikidele menetlejatele, prokuröridele ja I ja II astme kohtunikele). Vastamisprotsent oli järgmine: kohtunikud – 28 (34%); prokurörid – 104 (60%); politseinikud – 410 (20%). Küsitlused viidi läbi 2014. aasta jaanuaris.

Vastajatel paluti välja tuua oma karistuseelisted etteantud nelja stsenaariumi põhjal (vt lisa 5)- nii karistuse tüübi (nt vangistus, rahaline karistus jne) kui pikkuse kohta, juhul, kui tegemist oleks vangistusega. Samuti paluti hinnata karistuse eesmärke ja vastata taustaküsimustele (sotsiaaldemograafilised, usaldusega seotud).

Analüüsimeetodina kasutati peamiselt gruppide keskmiste ja sageduste võrdlemist (Kruskal-Wallise test, Hii-ruut statistik). Uuring vastab eelkõige küsimusele, **millised on erinevused gruppide hinnangutes**, näiteks annab uuring teada, kas naised ja mehed määraksid erinevaid karistusi või kas piirkondlikult suhtutakse karistustesse erinevalt.

Piirkondade jaotusest

Võrreldavuse huvides jagati elanikud õiguskaitse piirkondadega samadesse rühmadesse: Põhja, Lõuna, Lääne, Viru. Piirkonnad jagunesid järgmiselt:

Põhja piirkond: Maardu, Tallinn, ülejäänud Harjumaa;

Viru piirkond: Kohtla-Järve, Narva, Sillamäe, Rakvere, ülejäänud Ida- ja Lääne-Virumaa;

Lõuna piirkond: Jõgevamaa, Põlvamaa, Tartu, Valga, Viljandi, Võru, ülejäänud Tartumaa, Valgamaa, Viljandimaa ja Võrumaa;

Lääne piirkond: Hiiumaa, Järvamaa, Haapsalu, Pärnu, Kuressaare, Raplamaa, ülejäänud Läänemaa, Pärnumaa, Saaremaa.

Aruande ülesehitusest

Aruanne koosneb uuringu kokkuvõtivatest järeldustest (aruande põhiosa) ja selle lisadest. Iga uuritud sihtrühma (elanikud, politseinikud, prokurörid, kohtunikud) kohta on aruande lõpus eraldi lisa (1-4), mis kirjeldab vaid selle rühma tulemusi. Lisas 5 on toodud uuritud stsenaariumid, mille kohta vastajad said oma karistuseelistusi öelda. Uuringutulemuste tehniline aruanne, küsimustik ja andmefailid on leitavad veebist www.just.ee/uuringud.

Uuringu autorid

Uuringu tellis justiitsministeerium, küsitlustöö viis läbi Turu-uuringute AS. Andmeanalüüsi teostas Kadri Rootalu (Tartu Ülikool), uuringu aruande koostasid Jaan Ginter (Tartu Ülikool) – kohtunikud, kutsealade võrdlus; Jako Salla (justiitsministeerium) – prokurörid; ja Mari-Liis Sööt (justiitsministeerium) – politseinikud, elanikud, kokkuvõte. Küsimustiku koostamist ja küsitluse läbiviimist nõustasid lisaks mainitutele veel Heili Sepp (riigiprokuratuur) ja Marilis Sepp (politsei- ja piirivalveamet).

1. Karistuse tüüp

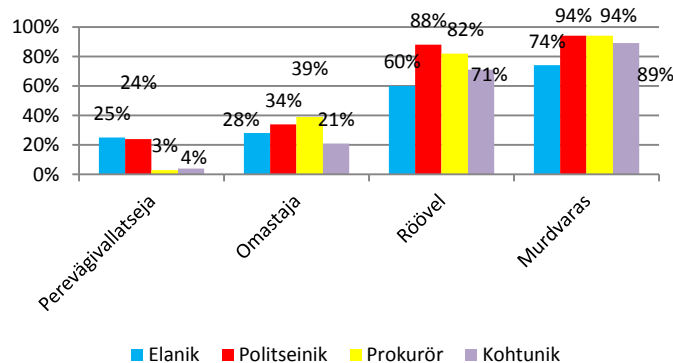
Eestis jagunevad kuritegude eest saadavad karistused põhikaristusteks ja lisakaristusteks. **Põhikaristusteks** on rahaline karistus, vangistus ja juriidilise isiku sundlõpetamine. **Lisakaristusteks** on tegutsemis- ja ettevõtluskeeld, erinevate õiguste ja lubade äravõtmine ning väljasaatmine¹. Põhikaristuse määramine ei välista lisakaristuste ja –kohustuste määramist. Kohus tohib määrata vaid ühe põhikaristuse ning mitu lisakaristust. Lisaks võib kohus konfiskeerida kurjategija vara ning nõuda välja kuriteoga tekitatud kahju.

Põhikaristust on võimalik asendada või määrata tingimisi karistus. Kohus võib **asendada** vangistuse üldkasuliku tööga (ÜKT), elektroonilise valvega ning raviga. Ka rahalist karistust on võimalik asendada ÜKT, ravi ja vangistusega, aga seda vaid juhul, kui kurjategija rahalist karistust ei tasu. **Tingimisi karistus** määratakse kurjategijale siis, kui kohtu hinnangul pole vangistus või rahaline karistus otstarbekas. Lisaks kirjeldatud variantidele on võimalik ka **karistuse määramata jätmine** ning menetluse lõpetamine. Menetluse lõpetamisel määratakse isikule mõni kohustus, näiteks leppima kannatanuga, hüvitada kahjud, läbida programm jne.

Kuigi karistusalternatiive pakub Eestis õigus ohtralt, oli uuringus vastajatel võimalik karistuse määramisel valida kuue vastusevariandi vahel: vangistuse, rahalise karistuse, ÜKT, tingimisi vangistuse ning karistuse määramata jätmise vahel. Viimasel juhul oli võimalik valida, kas määrata kurjategijale ka kohustused või mitte. Lisaks oli vabas vormis võimalik ka pakkuda mõni muu karistus. Kuigi selline valik on mõnevõrra piiratum kui tegelikus elus, oli üldistamise huvides teatud valik vajalik.

Oma karistuseelistusi oli võimalik anda perevägivaldajale, pangast raha omastajale, röövlile ja murdvargale (vt lisa 5). Kuigi üldjuhul eelistasid nii elanikud kui professionaalid kõikidele kurjategijatele vanglakaristust, esines ka olulisi erandeid eelkõige kohtunike ja politseinike näol.

Röövli ja murdvarga puhul eelistasid kõik vastajad esimese valikuna vangistust, kusjuures politseinike ja prokuröride hulgas oli vangistuse pooldajaid kõige enam. Näiteks murdvargale sooviks 94% politseinikest ja prokuröridest vangistust, samas kui kohtunike seas oli see näitaja 89% ja elanike seas 74%. Seega oleksid elanikud murdvarga suhtes teistega võrreldes leebemad ja teise valikuna eelistaksid ÜKT-d (7%). **Omastajale** eelistaksid vanglakaristust kõik grupid, väljaarvatud kohtunikud, kelle esmasteks valikuteks oleksid võrdväärselt kas tingimisi vangistus või rahaline karistus (mõlemat karistust eelistaks 36% kohtunikest). Ka elanikud sooviks omastajale vangistusega peaaegu võrdväärselt rahalist karistust (vastavalt 28% ja 27%). **Perevägivaldajale** eelistaksid kõik grupid tingimisi vangistust, välja arvatud politseinikud. Tingimisi vangistust sooviks 26% elanikest, 25% politseinikest, 36% kohtunikest ja 33% prokuröridest. Vaid politseinikud soovitsid perevägivaldajale esimese valikuna ÜKT-d (30%).

Joonis 1. Vangistuse eelistajad

Vanglakaristuse eelistamine teistele karistustüüpidele on selgitatav mitme teguriga. Vangistust teatakse kõige paremini ning seda tajutakse karistuse sünonüümuna (Roberts & Hough, 2011). Kui karistusalternatiive on vähe ja neid on ebaefektiivselt rakendatud, siis vähendab see samuti inimeste usku teistesse karistustesse – kui karistusalternatiive on ühiskonnas rohkem, siis toetatakse ka nende rakendamist. Viimast kinnitab Eesti näide, kui 1993. aastal pooldas telekavargale vangistust 40% inimestest, siis 2009. aastal vaid 23% ning selle aja

¹ Lisaks on võimalik ka varaline karistus, mida on võimalik kohaldada enne 2007 a toime pandud kuritegude eest.

jooksul oli oluliselt tõusnud ÜKT pooldajate osakaal (Sööt & Vajakas, 2010: 76). Nimetatud perioodil oli aga ka praktikas tekkinud uusi karistusalternatiive. Vangistuse pooldajaid on rohkem vähem arenenud riikides – ÜRO inimarenguindeksis madalama tulemuse saavutanud riigid (Aafrikas, Aasias, Ladina-Ameerikas) pooldavad rohkem vangistust (Mayhew & Van Kesteren, 2011: 83). Inimestele ei piisa, kui öelda, et alternatiivkaristus vähendab vangistuse negatiivseid külgi, näiteks vähendab kulusid, pigem tuleb välja tuua alternatiivi karistuslik lisaväärtus (Roberts, 2011: 55). Inimesed, kel pole kokkupuudet vanglaga, ei taju selles toimuvat kõige paremini (Roberts & Hough, 2005: 106-107). Näiteks ennetähtaegset vabanemist peetakse puhkuseks, kui ei mõisteta sellega kaasnevaid piiranguid ja kohustusi (Ibid: 21). Inimesed toetavad ühiskondlikke karistusi siis rohkem, kui teavad, et ka ohvritel pole nende vastu midagi ja ohvrid ei pruugi olla väga kättemaksuhimulised, vastupidiselt levinud eksiarvamusele (Roberts, 2011).

Mitmed autorid leiavad, et selleks, et inimesed mõistaksid karistusalternatiive, peavad nad nendest aru saama ning selgitamiskohustus lasub muuhulgas õiguskaitsetel ja kohtunikel (Roberts, 2011; Indermaur & Hough, 2011: 199). Sageli kardetakse, et ühiskondlikel karistustel pole mõju ning ei usuta ka, et kriminaalhoolduse tingimusi tegelikult täidetakse. Kuigi kriminaalhooldus ei peagi kandma neid samu karistuslikke kaalusid kui vangistus, võtavad inimesed võrdluseks vangistuse ja selle kõrval tundub neile kriminaalhooldus leebe. (Roberts, 2011)

2. Karistuse pikkus

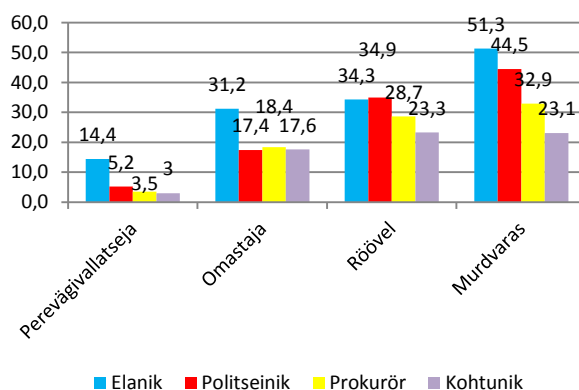
Uuringus vaadati lisaks karistustüübile ka karistuste pikkusi, sest viimane annab parema pildi sellest, millised on karistushoiakud. Näiteks rahalise karistuse puhul on võimalik vaid oletada, kas vastajad peavad seda karmimaks kui tingimisi vangistust. Uuringu eeskujuks oli omakorda Šveitsi uuring, kus võrreldi erinevatele kurjategijatele pakutud vangistuse pikkusi kuudes (Kuhn & Vuille, 2011).

Juhul, kui kurjategijale saaks määrata vaid vangistust, siis oleksid üldjuhul **kõige karmimad elanikud, seejärel politseinikud, siis prokurörid ja kõige leebemad oleksid kohtunikud**. Elanike ja kohtunike karistuspikkused erineksid keskmiselt kaks korda. Elanike karmimad karistushinnangud on põhjendatavad suurema emotsionaalsusega, samal ajal kui kohtunikud on kõige rohkem ise kokku puutunud sellega, kus konkreetsele isikule tuleb karistus mõista ning seetõttu pidanud mõtlema ka sellele, millist mõju karistus ühele või teisele süüdistatavale tekitab. Samuti on kohtunikel teistega võrreldes enam kogemust juhtumite kergele-raskele skaalale paigutamisel, mis tõenäoliselt mõjutab nende õigluse- ja karistuste taju, samas kui näiteks tavakodanikul on keerulisem juhtumeid kergeks või raskeks nimetada.

Vaadates vaid professionaale, siis enamvähem sarnased on karistuseelistused kohtunikel, prokuröridel ja politseinikel ainult omastaja suhtes, kelle puhul jäävad karistussoovid 16 – 18 kuu pikkuse vangistuse juurde. Kuid kõigi teiste kurjategijate puhul erinevad kutsealade karistuseelistused. Kõige karmima hoiakuga on politseinikud, kes kõige vahetumalt kurjategijatega kokku puutuvad. Vahepealsete hinnangutega on prokurörid, kes ka kriminaalmenetluses on politseinike ja kohtunike vahel ning ilmselt puutuvad kokku nii kurjategijate ja politseinike suhetega kui ka sisuliste karistusotsuste tegemisega. Kui vaadata, kuivõrd ühetaoliselt kohtunikud, prokurörid ja politseinikud oma karistuseelistusi pakkusid, siis ilmneb, et kohtunikud on vastanud politseinikega võrreldes märksa

ühetaolisemalt. Kohtunike puhul oleks suurem lahknevus karistuspikkustes viidanud sellele, et kohtutes mõistetav karistus võib eri kohtunike puhul olla põhjendamatult suurel määral erinev.

Uuritud sihtrühmad on ühel meelel selles osas, kes kõige pikemat karistust väärleks. Kõige leebemalt koheldaks perevägivallatset (elanikud keskmiselt 14,4 kuud ja kutsealad 4,8 kuud), siis omastajat (vastavalt 31,2 kuud ja 17,6 kuud), seejärel röövlit² (34,3 ja 33,2) ning seejärel murdvarast (51,3 ja 41,2). Kõige enam sarnanevad elanike ja professionaalide karistushinnangud röövli juhtumi puhul, millele antavaid hinnanguid mõjutab ilmselt vägivalda kasutamine (noaga ähvardamine, ohvri vastu letti surumine). Perevägivalla juhtumist, mis samuti sisaldab vägivalda, mõjutab hinnanguid tõenäoliselt see, et perevägivalla juhtumi puhul nähakse vastutust ka ohvril (kahepoolne tüli, varasem ühine kooselu jms), samas kui röövli puhul on tegemist juhusliku ohvriga.

Joonis 2. Keskmised eelistatud karistuspikkused kuudes

Kokkuvõttes, uuringu tulemus, et kohtunikud on karistushinnangutes elanikest leebemad, kinnitab varasemate uuringute tulemusi (Tremblay et al, 1994). Samas on elanike hulgas rohkem selliseid, kes äärmuslikke karistushinnanguid andsid, mis kinnitab Šveitsi uurijate järeldusi, et elanike ja kohtunike hinnangud ei eristu oluliselt, kui eemaldada valimi hulgast eriti karistushimulised vastajad (Kuhn & Vuille, 2011). Kuna elanike hinnangud põhinevad sageli meediakajastustel, on tegemist vaid osalise

² Kohtunikel olid röövli ja murdvarga karistuspikkused enam-vähem samad, vastavalt 21,8 ja 21,4 kuud.

informatsiooniga õigusrikkumise kohta, mis elanikeni jõuab, mis selgitab ka elanike karmimaid karistushinnanguid võrreldes kohtunikega. Samas ei anna antud uuring põhjust eelduseks, et kui elanikud peaksid mõistma kohut samades tingimustes kohtunikega, teeksid nad tõenäoliselt ka sarnaseid otsuseid (Keijser et al, 2007; Tremblay et al, 1994), sest võrdse informatsiooni tingimustes on elanikud oluliselt karmimad kui kohtunikud. Samas on Šveitsi uurijad leidnud, et kui vastustest jätta välja kõige karmimalt meelesstatud elanike hinnangud, oleksid nad kohtunikest isegi leebemad (Kuhn & Vuille, 2011).

3. Erinevused karistushinnangutes

Ühest vastust, millest karistushinnang sõltub, pole võimalik anda. Näiteks võivad röövlile antud karistushinnangud erineda pigem sellest johtuvalt, kas vastaja on naine või mees, samas kui mõne muu kuriteo puhul sellist erinevust ei pruugi ilmned. Nii ilmnesid soost, vanusest jms tulenevad erinevused näiteks politseinike hulgas enamaltjaolt kas perevägivalda või omastamise juhtumite puhul, aga näiteks mitte ühelgi korral varga puhul.

Kokkuvõttes, elanike karistushinnangute puhul mängivad enim rolli piirkond, rahvus, vanus ja haridus.

Põhja-eestlased, mitte-eestlased, vanemad inimesed (üle 46-aastased) ja pensionärid eelistavad teistega võrreldes üldjuhul pikemaid karistusi. Põhja-eestlaste pikemad karistuseelistused on selgitatavad kuritegevuse koondumisega Põhja-Eestisse, mistõttu kuritegevuse probleemiga enim kokkupuutunudena kohtleksid nemad kurjategijaid karmimalt. Kuigi osa varasemaid uuringuid pigem viitab sellele, et noored on karistushimulisemad võrreldes vanematega (Van Kesteren, 2009; Unnever & Cullen, 2005), siis on ka uuringuid, mis väidavad vastupidist (Bader et al, 2010; Fortete & Cesano, 2009). Varasematest uuringutest on selgunud, et kurjategijaid kohtlevad teistest karmimalt ka need, kes tunnevad suuremat kuritegevushirmu (Sööt ja Vajakas, 2010; Demker et al, 2008; Costelloe et al, 2002). Vanemate inimeste karimaid karistuseelistusi võib mõjutada nende suurem kuritegevushirm.

Varasematest uuringutest on selgunud ka see, et karistushimulisemad on mehed ja vähem haritud inimesed (Mayhew & van Kesteren, 2011). Antud uuringud eristuvad hariduse mõttes teistest alg- või põhiharidusega inimesed. Nende hulgas on kõige rohkem neid, kes sooviksid kurjategija jätta formaalse karistuse, ent määrata talle siiski kohustused. Kuna kurjategijad on ise sageli keskmisest madalama haridusega (v.a. valgekrae kuritegu puhul), siis võib selliseid karistuseelistusi selgitada nn

grupisolidaarsusega – leebemalt soovitakse kohelda neid, kellega kuulutakse samasse gruppi (Rosenmerkel, 2001).

Professionaalide puhul on pilt elanikega võrreldes kirjum ning veel raskem on välja tuua tegureid, mis võivad selgitada karistushinnanguid. **Teatud mõõndustega võib öelda, et kohtunike, prokuröride ja politseinike puhul mängivad karistushinnangutes rolli eelkõige sugu, tööstaaž ning mõnel juhul ka piirkond.**³

Üldjuhul on mehed karmimate ja pikemate karistuste pooldajad, mis on selgitatav ilmselt meeste vähem empaatilisemate hoiakutega ja naiste suurema kaastundlikkusega (Kutaledze & Crossman, 2009; Whitehead & Blankenship, 2000). USA-s läbi viidud uuring näitas samuti, et naiskohtunikud on leebemad, nagu ka demokraadid ning Põhja- ja Lääne osariikides töötavad kohtunikud (Wu, 2014). Eesti puhul oli kohtunike valim liiga väike, et taolisi järeldusi teha saaks. Reeglina olid lühema tööstaažiga politseinikud karmimate hinnangutega, prokuröride ja kohtunike puhul sellist erisust välja ei tulnud. Politseinike puhul eristus Viru ringkond karimate hinnangute poolest, prokuröride puhul aga Lõuna ringkond.

Lisaks võib öelda, et isikuvastaste kuritegude menetlejad-politseinikud ja prokurörid on murdvarguse ja röövi puhul teistest karmimate karistussoovidega, samas kui perevägivalda puhul (isikuvastane kuritegu) sellist erinevust ei märka.

Järgnevalt on vaadatud karistushinnangute karakteristikuid kuriteo tüüpide kaupa.

Perevägivald

Pildi allikas : www.adfc.edu.au

³ Kohtunike puhul oli erinevusi keerulisem välja tuua, kuna võrreldavad grupid olid väga väikesed.

Perevägivallatseja, kes alkoholihoobes oma naist lööb, peab arvestama sellega, et kui tema üle mõistaks kohut Eesti elanik, siis saaks ta 1 aasta ja kahe kuu pikkuse vangistuse. Kuigi umbes veerand elanikest mõistaks talle tingimisi vangistuse (26%) ja peaaegu sama palju vangistuse (25%), siis vangistuse määraks talle pigem Virumaal elav vene keelt kõnelev mees. Pikema karistuse saaks ta aga siis, kui tema üle mõisaks kohut põhja-eestlane. Kui tema kohtumõistja oleks vanem inimene, siis pääseks ta üldse karistusest. Madalama haridusega inimene jätkaks talle formaalse karistuse määramata, ning kui määraks, siis lühema pikkusega⁴.

Kui aga sama perevägivallatseja sattuks õiguskaitstjate kätte, siis suure tõenäosusega saaks ta tingimisi vangistuse (seda karistusliiki eelistab 36% kohtunikest ja 33% prokuröridest; politseinikud eelistaksid ÜKT-d – 30%). Kui määrata saaks vaid vangistuse, siis selle pikkus jääks 2,8-5,2 kuu vahele. Kui politseinikest määraksid talle pikema karistuse lühema tööstaažiga politseinikud, siis prokuröride ja kohtunike puhul ükski sotsiaaldemograafiline näitaja karistuse määramisel rolli ei mängiks.

Omastamine

Pildi allikas : www.cartoonstock.com

Kui Eesti elanik peaks kohut mõistma pangatöötaja üle, kes aastate jooksul on panga tagant 360 000 eurot omastanud, siis ootaks teda suure tõenäosusega kas vanglakaristus (28%) või rahaline karistus (27%). Vangistuses peaks ta olema 2,6 aastat, mille suurema tõenäosusega määraksid talle lõuna-eestlased. Pikema vangistuse määraksid talle lõuna-eestlased, mehed⁵ ja pensionärid. Madalama haridusega inimesed, sarnaselt perevägivallatseja juhtumiga, jätkaks talle formaalse karistuse määramata.

⁴ Haridusega toodud erinevused ei ole statistiliselt olulised.

⁵ Viimane ei ole statistiliselt oluline.

Kui omastaja mõistetak süüdi Eesti õiguskaitstjate poolt, siis politseinikud ja prokurörid määraksid talle vangistuse, kohtunike kas tingimisi vangistuse või rahalise karistuse. Vangistuse pikkus oleks 1,4-1,5 aastat. Kohtunike puhul sotsiaaldemograafilisi erinevusi vastustes ei ilmnenu, küll aga saaks omastaja vangistuse, kui tema kohtueelseks menetlejaks (politseinikuks või prokuröriks) sattuks mees, pealegi saaks ta siis pikema vangistuse. Ka vanema menetleja puhul saaks ta vangistuse. Vangistust pooldavad ka teistest enam Viru politseinikud ja Lõuna prokurörid⁶.

Omastamise juhtumit on võimalik teatud mõõndustega võrrelda šveitslaste juhtumiga, kuigi osa detaile erines, näiteks oli Šveitsi juhtum omastatud summa märksa suurem (Kuhn & Vuille, 2011). Šveitsi kohtunike mõistaksid pankurile 2-aastase ja elanikud 1,1-aastase vangistuse.

Röövimine

Pildi allikas : www.cartoonstock.com

Kui Eesti elanik peaks mõistma karistuse röövlile, kes ähvarduste ja jõuga rööbib poest raha, siis saaks ta suurima tõenäosusega vanglakaristuse (60%), kestvusega 2 aastat ja 9 kuud. Kõige pikema karistuse määraksid talle mehed ja põhja-eestlased (3 a 6 kuud, samas kui nt lõuna-eestlane määraks 1 a 6 kuud). Ka vanemad inimesed määraksid röövlile teistega võrreldes pikema karistuse.

Kui röövli üle mõistaksid kohut õiguskaitstjad ja kohtunike, siis mõistetak talle samuti vangistus, sõltuvalt kas 1,8-2,9 aastat (kohtunike oleksid kõige leebemad). Nii kohtueelsete menetlejate ja kohtunike puhul eristuvad mehed: nad eelistaksid naistega võrreldes rohkem vangistust ja osa neist ka pikemaid

⁶ Prokuröride puhul pole erinevused statistiliselt olulised, v.a. vangistuse pikkuse puhul.

vangistusi (v.a. kohtunikud)⁷. Pikema karistuse saaks rõõvel tõenäoliselt Viru piirkonnas – seda juhul, kui kohtumõistjaks oleks politseinik – või Põhjas – kui kohtumõistjaks oleks prokurör -, Lõunas aga lühema, kui kohtumõistjaks oleks kohtunik. Näiteks Viru politseinikud määraksid talle 3,5 aastate vangistuse, samas kui Lääne omad määraksid 2,6 aastase vangistuse. Ka lühema staažiga politseinikud määraksid pikema karistuse⁸.

Murdvargus

Pildi allikas : www.vecto.rs

Murdvarast, kes on murdnud maha mitme keldri ukseid ja võtnud kaasa suvalisi esemeid, karistaksid Eesti elanikud samuti vangistusega (74%), mille pikkuseks oleks 4 aastat ja 3 kuud. Vangistuse määraksid talle kõige tõenäolisemalt virumaalased, samuti määraksid nemad koos põhja-eestlastega talle kõige pikema karistuse (vastavalt 4 a 9 k ja 4 a 10 k). Teistest pikemate karistussoovidega murdvargale paistavad silma ka pealinna inimesed. Jällegi määraksid vanemad inimesed murdvargale pikema karistuse. Madalama haridusega inimesed aga sooviksid talle kohustusi formaalse karistuse asemel.

Kui rõõvli üle mõistaksid kohut menetlejad, siis määrataks talle üsna üksmeelselt vangistus, mille pikkus ulatuks 1,8-3,7 aastani. Selgub taas, et mehed oleksid tõenäolisemalt karmimad ja määraksid pikema vangistuse (politseinike puhul erisust ei ole)⁹. Prokuröride puhul eristuvad vanemad ja pikema tööstaažiga töötajad, kes määraksid pikema karistuse.

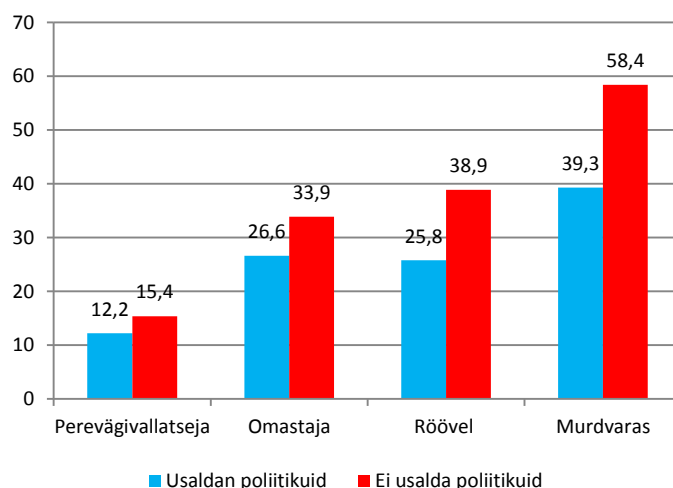
Ka murdvarga puhul on mõõndustega võimalik võrdlus šveitslaste uuringuga, ning Šveitsi kohtunikud

määraksid talle 9,8-kuulise vangistuse ja elanikud 2-aastase vangistuse (Kuhn & Vuille, 2011). Šveitslaste juhtumis murdis varas ühispesumasinate rahakogumiskarpe, Eesti juhtumis murdis sisse keldritesse. Kahju suurus oli mõlema juhtumi puhul sarnane.

3.1. Usaldusest

Kui võrrelda elanike suhtumist prokuratuuri, politseisse ja kohtusse, siis kõige enam usaldatakse politseid (76%), seejärel prokuratuuri (69%) ja alles seejärel kohut (54%), kõige vähem usaldatakse poliitikut (33%). Siinjuures tuleb tähele panna, et mõneti võivad vastuseid mõjutada küsimuste erinevad sõnastused¹⁰.

Uuring näitas, et mida vähem poliitikut usaldatakse, seda pikemaid karistusi soovitakse.

Joonis 1. Poliitikute usaldamine ja keskmine karistuspikkus kuudes

Seega võib siit oletada, et poliitiline usaldus võib mõjutada seda, milliseks kujuneb karistuspoliitika. Kui aruande alguses oli püstitatud oletus, et poliitikute poolt tajutud elanike karistussoovid võivad vormuda seadusepügalateks (kui poliitikut tajuvad, et neilt oodatakse karistuste karmistamist, siis vastavalt nii ka

politseid/prokuratuuri. Poliitikute kohta küsiti, kui võrd Te usute, et Eesti poliitikut teevad seda, mis on meie riigi jaoks parim. Erinesid ka vastusevariandid, ent kõik vastavad küsimused väljendavad teatud määral usaldust institutsioonidesse.

⁷ Pole statistiliselt oluline seos prokuröride puhul.

⁸ Pole statistiliselt oluline seos.

⁹ Prokuröride puhul eristus pole statistiliselt oluline.

¹⁰ Kohtu puhul küsiti, kui tihti Teie arvates tagavad Eesti kohtud õiglase õigusemõistmise ning politsei ja prokuratuuri puhul, kui võrd Te usaldate Eesti riigi

seadusi muudetakse), siis johtub usalduse näitajast see, et kui eesmärgiks seatakse kurjategijate rehabiliteerimine ja leebem kohtlemine, siis poliitikute usaldamine võib selles mängida olulist rolli. Üheks selgituseks võib olla seegi, et kui inimesed usaldavad poliitikuid, siis eeldatakse automaatselt, et nad teevad ka õigemaid otsuseid. See ei tähenda, et rahvas pimesi usuks seda, mida poliitikuid ütlevad või teevad, vaid säilitades terve küünilisuse, samas nende otsuseid laias laastus siiski usaldades. Teisisõnu eeldatakse, et poliitikud tahavad parimat erinevate ühiskonnaliikmete jaoks. Lisaks, rahvusvahelistes uuringutes ohtralt kajastatud karistuslik populism, mis tähistab poliitikute soovi olla kurjategijatega karm, et vastata rahva „õiglustundele“, on kaasa toonud ebaefektiivse karistusreformi ja karistuste karmistamise mitmetes riikides (Roberts & Hough, 2011; Garland, 2000; Tonry, 1999; Vermeule, 2008) – nähtus, mida Eesti puhul siiani uuritud ega täheldatud pole. Peamised põhjused, mis näiteks Anglo-Ameerika riikides on mõjutanud avalikku arvamust, on inimeste turvatunde puudumine ja tajus, et kuritegevus on süüdi turvatunde puudumises, samuti hirmu ja ohutunde transformeerumine vihaks ja kättemaksuks (Indermaur & Hough, 2011: 201). Need tunded omakorda on mõjutanud poliitikute tegevust karistuste karmistamisel.

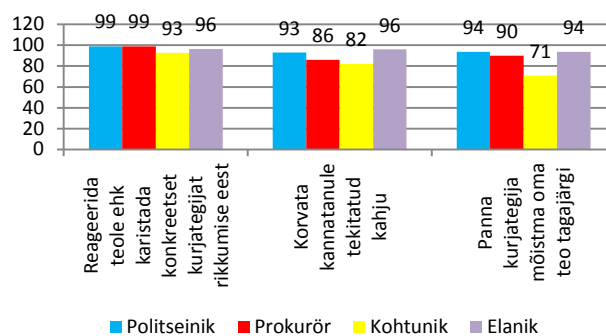
4. Karistuse eesmärgid

Karistuse peamise eesmärgi osas olid elanikud ja menetlejad ühte meelt: **karistuse eesmärgiks on reageerimine** ehk konkreetse kurjategija karistamine rikkumise eest. Seda nimetasid esimese eesmärgina kõik vastajad: 96% elanikest, 99% politseinikest ja prokuröridest ning 93% kohtunikest. Edasine järjestus erineb mõnevõrra. Kohtunikke eristab teistest rühmadest see, et keskmiselt hindavad nad kõiki loetletud karistuse eesmärgi mõnevõrra vähemtähtsaks kui teised rühmad. Samas näitab uuring, et karistuse eesmärgi nähakse pigem teineteist täiendavatena, mitte teineteist välistavatena, kuna vastajad pidasid suuremat osa loetletud eesmärkidest oluliseks. Ka mujal on täheldatud inimeste soovi, mille kohaselt karistus täidaks mitmeid eesmärgi, vahel isegi vastuolulisi (Doble, 2011: 163). Kõigi uuritud gruppide jaoks on karistuse eesmärgid seotud konkreetse isiku teole reageerimisega: et kurjategija mõistaks teo tagajärge ning hoiduks edasistest rikkumistest. Kurjategija isoleerimine ja selle läbi ühiskonna kaitsmine oli oluline nii elanike kui kohtunike jaoks. Mitmel juhul oli oluliseks ka kannatanule kahju korvamine.

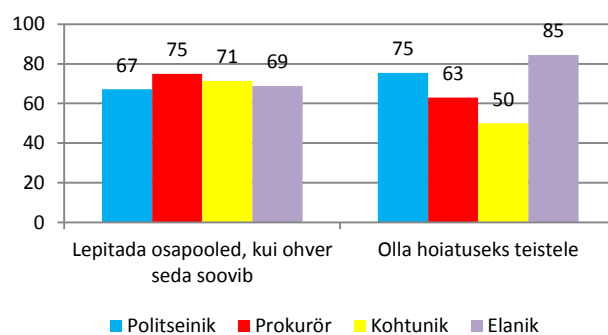
Kohtunike ja elanike jaoks on karistuse oluliseks eesmärgiks ka kurjategija isoleerimine, et sellega kaitsta ühiskonda – mõlemal juhul (kohtunikel tähtsustelt kolmas, elanikel neljas). Kui elanike puhul on isoleerimine ehk vangistamine mõneti loogiline karistuse eesmärk, arvestades nende teistest karmimaid karistushinnanguid, siis kohtunike puhul on sellise eesmärgi etteotsa sattumine üllatav. Samas protsentuaalselt peab isoleerimist tähtsaks 92% elanikest, 91% politseinikest, 86% prokuröridest ja 79% kohtunikest.

Kõige vähemtähtsaks peavad politseinikud ja elanikud osapoolte lepitamist (67% ja 69%), prokurörid ja kohtunikud teistele hoiatuseks olemist (63% ja 50%). Ilmselt politseinike väiksem usk osapoolte lepitamise tuleneb nende vahetust kogemusest kurjategijatega, mistõttu nende usk inimeste omavahelisse rahulikku arвете klaarimisse on väiksem. Elanike jaoks aga võib lepitamine karistuse alternatiivina tunduda kas liiga uudne või ebaõiglane ohvri seisukohalt (et kurjategija

justkui jääks siis karistuse) ning ka arusaamatu, justkui karistusest pääsemisena.

Joonis 2. Mõned olulisemad karistuse eesmärgid, % nendest, kes pidasid antud eesmärki väga oluliseks või oluliseks.

Joonis 3. Vähemolulisemad karistuse eesmärgid, % nendest, kes pidasid antud eesmärki väga oluliseks või oluliseks.

Eesti uuringu tulemused sarnanevad karistuse eesmärkide osas mujal tehtud uuringutega. Näiteks USAs ja Kanadas läbi viidud küsitlused näitavad, et karistuse esmaseks eesmärgiks peetakse kurjategija karistamist vastavalt kuriteo raskusele, samuti on eesmärgiks edasiste kuritegude toimepanemise takistamine, samas kui ohvri ja kurjategija rehabilitatsioon on teisejärgulised eesmärgid (Doble, 2011: 150-152). Eesti inimeste ja professionaalide suhteliselt madal toetus taastavale õigusele, nt lepitamisele, võib tuleneda nende madalast teadlikkusest taastava õiguse põhimõtetest. Taastav õigus sisaldab kolme tingimust: süüdlane võtab oma teo eest vastutuse ja vabandab, ohver osaleb protsessis ning väljendab oma soove, tulemus aitab parandada ja taastada ohvri olukorda (Roberts & Hough, 2005).

Kokkuvõte

- Nii Eesti elanike kui professionaalide lemmikkaristuseks on üldjuhul vanglakaristus, mille populaarsust on võimalik selgitada vastajate arusaamaga sellest, mida peetakse karistuse eesmärgiks.
- Karistuse eesmärgiks peetakse valdavalt kurjategija teole reageerimist, mida seadsid esikohale kõik uuritud sihtrühmad. Samas peetakse karistuse eesmärke teineteist täiendavateks ning ei piirduta vaid ühe karistuse eesmärgiga, ent kurjategija ja ohvri lepitamist siiski erilise karistuseesmärgina ei nähta.
- Uuringutulemusi on vaid osaliselt võimalik võrrelda šveitslaste samalaadse uuringuga ja selle järgi on üldjuhul Eesti elanikud ja kohtunikud veidi karmimate hinnangutega.
- Kõige leebemad ollakse karistushinnangutes plevägivallatseja suhtes ning kõige karmimad murdvarga suhtes – selline järjestus on kõikidel uuritud sihtrühmadel sarnane.
- Karmimate karistushinnangutega on Põhja-Eesti inimesed, mitte-eestlased ja vanemad inimesed. Professionaalide puhul on reeglina mehed naistega võrreldes karmimad.
- Kõige karmimad on kurjategijate suhtes elanikud, kõige leebemad aga kohtunikud. Elanike ja kohtunike pakutud karistuspiikkused erinevad keskmiselt kaks korda, mis viitab erinevatele arusaamadele karistuste mõistmise ja grupile elanike hulgast, kel on eriti äärmuslikud karistushinnangud. See vahe omakorda võib põhjustada elanike rahulolematust mõistetavate karistustega ka praktikas ning võib tervikuna mõjutada usku õigussüsteemi. Üheks lahenduseks on karistusotsuste senisest põhjalikum põhjendamine avalikkusele kohtunike jt poolt.
- Justiitssüsteemist usaldavad Eesti elanikud enim politseid (76%), kõige vähem kohut (54%), prokuratuur jääb nende vahele (69%).
- Poliitikuid usaldatakse küll tervikuna vähe (33%), ent suurem usaldus poliitikutesse toob kaasa leebemad karistushinnangud. Seega poliitiline usaldus võib kaudselt mõjutada ka karistuspoliitikat (kõrgem usaldus toob kaasa leebema karistuspoliitika).

Kasutatud kirjandus

- Bader, C. D., Desmond, S. A., Mencken, F. C., Johnson, B.R. 2010. Divine Justice: The Relationship Between Images of God and Attitudes Toward Criminal Punishment. *Criminal Justice Review* 35 (1): 90-106.
- Costelloe, M.T., Chiricos, T., Burianek, J., Gertz, M., Maier-Katkin, D. (2002.) The Social Correlates of Punitiveness Toward Criminals: A Study of the Czech Republic and Florida. *The Justice System Journal*, Vol. 23, No 2: 191-220.
- Demker, K; Towns, A; Duus-Otterström, G; Sebring, J. (2008). Fear and punishment in Sweden: Exploring penal attitudes. *Punishment & Society*, July, 10: 319-332.
- Doble, J. (2011). Attitudes to punishment in the US – punitive and liberal opinions. In Ed. J. V. Roberts & M. Hough. *Changing Attitudes to Punishment. Public opinion, crime and justice*. Routledge: London & New York: 148-162.
- Fortete, C. & Cesano, J. D. (2009). Punitive Attitudes in Latin America. *European Journal of Criminal Policy Research*, 15: 121-136.
- Garland, D. (2000). The Culture of High Crime Societies. *British Journal of Criminology*, 40: 347-375.
- Indermaur, D. & Hough, M. (2011.) Strategies for changing public attitudes to punishment. In Ed. J. V. Roberts & M. Hough. *Changing Attitudes to Punishment. Public opinion, crime and justice*. Routledge: London & New York: 198-214.
- Keijser, J. W; Van Koppen, P., Elffers, H. (2007). Bridging the gap between judges and the public? A multi-method study. *Journal of Experimental Criminology*, Vol. 3, Issue 2: 131-161.
- Kuhn, A. & Vuille, J. (2011). Are judges too lenient according to public opinion? *Criminology*, October, 2011: 75-80.
- Kutaledge, B. & Crossman, A.M. (2009). An Exploratory Analysis of Gender Differences in Punitiveness in Two Countries. *International Criminal Justice Review* 19: 322-343.
- Mayhew, P. & Van Kesteren, J. (2011). Cross-national attitudes to punishment. In Ed. J. V. Roberts & M. Hough. *Changing Attitudes to Punishment. Public opinion, crime and justice*. Routledge: London & New York: 63-92.
- Roberts, J. V. (2011). Public opinion and the nature of community penalties: International findings. In Ed. J. V. Roberts & M. Hough. *Changing Attitudes to Punishment. Public opinion, crime and justice*. Routledge: London & New York: 33-62.
- Roberts, J.V. & Hough, M. (2011). Public attitudes to punishment: the context. In Ed. J. V. Roberts & M. Hough. *Changing Attitudes to Punishment. Public opinion, crime and justice*. Routledge: London & New York: 1-14.
- Roberts, J.V. & Hough, M. (2005). Understanding public attitudes to criminal justice. *Crime & Justice Series*. Open University Press: pp 183.
- Rosenmerkel, S.P. (2001). Wrongfulness and Harmfulness as Components of Seriousness of White-Collar Offenses. *Journal of Contemporary Criminal Justice* 17: 308-327.
- Sööt, M-L ja Vajakas, K. (2010). Suhtumine karistustesse. Kuriteoohvrite uuring. Kriminaalpoliitika uuringud 14. Justiitsministeerium: Tallinn: 76-80.
- Tonry, M. (1999). Why Are U.S. Incarceration Rates So High? *Crime & Delinquency* 45: 419-437.

Trembley, P., Cordeau, G, Ouimet, M. (1994). Underpunishing Offenders: Towards a Theory of Legal Tolerance. *Canadian Journal of Criminology*, 36/4: 407-434.

Unnever, J. D. & Cullen, F.T (2005). Executing the Innocent and Support for Capital Punishment: Implications or Public Policy. *Criminology & Public Policy*, Vol. 4, No 1: 3 38.

Van Kesteren. (2009). Public Attitudes and Sentencing Policies Across the World. *European Journal of Criminal Policy Research*, 15: 25 46.

Vermeule, A. (2008). Emergency Lawmaking after 9/11 and 7/7. *The University of Chicago Law Review* 75: 1155-1190.

Whitehead, J. T. & Blankenship, M. B. (2000). The Gender Gap in Capital Punishment Attitudes: An Analysis of Support and Opposition. *American Journal of Criminal Justice*, Vol. 25, No 1: 1 13.

Wu, T. (2014). Who's to Judge? *The New Yorker*, February, 19, 2014.

<http://www.newyorker.com/online/blogs/newsdesk/2014/02/democrat-and-female-judges-are-lenient-but-thats-ok.html> (27.06.2014).